

УДК 007 : 821.161 – 4.09

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ Є. СВЕРСТЮКА

ЖВАНІЯ Людмила,

канд. філол. наук, ст. викл.,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна; email: zhvania@ukr.net

У статті досліджується проблема сприйняття творчості Лесі Українки публіцистом, літературним критиком, дисидентом Євгеном Сверстюком. Здійснюється аналіз структури авторського міфу Лесі Українки у версії Євгена Сверстюка. Доводиться теза про те, що критики-шістдесятники творили свій героїчний міф Лесі Українки на противагу заідеологізованому образу класика у версії радянського літературознавства. Основною функцією цього міфу постає його здатність бути комунікативною системою, повідомленням, у якому сконцентровано героїчний потенціал минулого, зверненням до майбутніх поколінь.

Ключові слова: міф, архетип, комунікативна система, повідомлення, Леся Українка, Сверстюк.

Вступ. Творча спадщина Лесі Українки, що поряд із доробком Т. Шевченка й І. Франка становить «центр українського літературного канону» [5, с. 6], зазнала перепрочитань кількома поколіннями критиків. На особливу увагу заслуговує рецепція художнього світу митця критиками-шістдесятниками, зважаючи на їхній вагомий внесок у справі руйнування стереотипів ідеологічно заангажованого радянського літературознавства. Яскравим представником цієї когорти критиків постає Євген Сверстюк.

Мета статті – з'ясувати особливості сприйняття творчості Лесі Українки публіцистом, літературним критиком, дисидентом Євгеном Сверстюком. Заявлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- довести тезу про те, що Є. Сверстюк поряд з іншими критиками – шістдесятниками творив героїчний міф Лесі Українки на противагу міфу, сконструйованого радянським літературознавством;
- з'ясувати основну функцію цього міфу;
- здійснити аналіз структури авторського міфу Лесі Українки у версії Є. Сверстюка.

На сьогодні існує досить серйозний досвід вивчення дискурсивних структур формування та розвитку авторського міфу Лесі Українки. Найґрунтовніші спроби реконструкції його елементів здійснено у працях Т. Гундорової, Я. Поліщука, Т. Мейзерської, О. Забужко, Г. Левченко [2; 4; 5; 6; 7]. В основу цих напрацювань покладене розуміння міфу як іманентно притаманного художньому творові вияву авторської свідомості, як індивідуальної версії міфологічної чи релігійної картини світу, що в різні періоди розвитку літератури та в різних стилях зазнають певних модифікацій, однак цілісна структура метаміфу зберігає в них чинність універсальної архетипної матриці. Кожний письменник свідомо чи несвідомо реактуалізує у своїй творчості певний репертуар архетипно-міфологічних структур, які можуть трансформуватися, занепадати та відроджуватися.

Варто зазначити, що, враховуючи значний обсяг напрацювань науковців у сфері реконструкції авторського міфу Лесі Українки, все ж вважаємо за можливе доповнити його аналізом структури Лесиноного міфу у версії Євгена Сверстюка. Особливо зважаючи на те, що проблема рецепції творчості Лесі Українки критиком-шістдесятником досі не ставала об'єктом наукових студій.

© Жванія Л., 2016

Методи дослідження. Використання у роботі міфо-архетипного методу допомогло зрозуміти сутність сприйняття публіцистом метатексту Лесі Українки, увиразнити нові значення та важливі його аспекти: тлумачення проблеми міфологізму як способу авторської поетичної реалізації міфу, рецепції традиційних сюжетів та образів, особливості світоглядних настанов класика літератури. За допомогою структурно-семіотичного методу вдалось розглянути феномен міфотворчості на рівні суспільної та індивідуальної свідомості, осягнути особливості міфологічного структурування художнього світу Лесі Українки у версії Євгена Сверстюка.

Результати й обговорення. Для Євгена Сверстюка, як і для шістдесятників загалом, творча постать Лесі Українки була насамперед уособленням «духовного аристократизму» [9, с. 193], людини «орлиного лету і сильного духу» [9, с. 193]. Їй, за словами критика, поету «високих ідеалів», важко було знайти свого читача, адже творчість Лесі Українки сягала найвищих сфер, вона «горіла на огні, де гартується тверда криця і поривала за собою мужніх і сильних духом» [9, с. 193]. Проте для шістдесятників з їх ідеалізмом і постулюванням свободи як вищої цінності були близькими внутрішньо вільні та безкомпромісні у відстоюванні своїх ідеалів герої її творів.

Тексти Лесі Українки поряд із текстами Т. Шевченка опинилися в центрі протестного дискурсу 60-х. Незважаючи на всілякі заборони та намагання «здрибнити образ великого будителя – до агітатора і провідника ідей партії комуністів» [9, с. 191], слово поета, декламоване у колі однодумців, звучало як прямий «виклик властям», воно не потребувало коментарів. Поезії «Товаришці на спомин», «О горе тим, що вроджені в темниці», «Хай буде тьма» та інші сприймалися як пророчі, «лунали, як дзвін на сполох» [9, с. 191].

За словами Є. Сверстюка, спроба «нового», поза канонами соцреалізму, прочитання Лесі Українки мала високу мету: «йшлося про розбиття «злих чар» і вивільнення слова великого поета. Навколо її імені почалися баталії – Леся Українка вийшла на барикади шістдесятників» [9, с. 191]. По суті, йшлося про руйнування міфу, нав'язаного радянською ідеологічною системою.

Зважаючи на багатозначність поняття «міф», що, за М. Еліаде, є однією з найскладніших реальностей культури, яку можна вивчати й інтерпретувати у щонайчисленніших і взаємодоповнювальних аспектах [3, с. 14], необхідно визначитися зі смисловою наповненістю цього поняття.

Зі всіх існуючих у сучасній гуманітаристиці напрямів, що вивчають природу міфу, найбільш продуктивними в контексті цього дослідження вважаємо ті, в яких міф репрезентовано як особливу комунікативну систему (структурологічний напрям) та вербалізацію індивідуального чи колективного підсвідомого (психоаналітичний напрям).

За Р. Бартом, «міф – це комунікативна система, повідомлення, міф не може бути річчю, концептом або ідеєю; він є одним зі способів означування, міф – це форма» [1, с. 72]. Вчений веде мову про міф як особливу комунікативну систему, інтенційність якої важливіша за буквальний зміст. Філософ визначає міф як своєрідну сукупність конотацій, що утворюють прихований ідеологічний рівень дискурсу. Отже, міф виявляється двоякою структурою: з одного боку, він спрямований на зміну реальності, має на меті створити такий реальний образ, який би збігався із ціннісними очікуваннями носіїв міфологічної свідомості; з іншого боку, міф намагається приховати свою ідеологічність, тобто його мають сприймати як реальність, що не викликає сумнівів. Р. Барт підкреслює, що міф – це не залишок архаїчного мислення, а величезна частина сучасної культури, що реалізується в літературі, рекламі, кіно тощо [1].

К. Юнг – пояснює феномен міфу за допомогою психоаналітичних методів дослідження колективного несвідомого. Концептуальним поняттям юнгіанського осмис-

лення міфу є архетип – «символічна формула, котра починає функціонувати там, де або ще не існує свідомих понять, або ж вони взагалі неможливі» [12, с. 459]. На матеріалі первісних та античних міфів, казок і літературних творів європейських народів Юнг виділяє базові архетипи, які й становлять основу міфологічного мислення: Немовляти, Діви, Матері, Відродження, Духу, Трикстера [11].

На противагу витвореному радянським літературознавством образу поетеси – «співачки досвітніх вогнів», атеїстки, апологета соціалізму та інтернаціоналізму – шістдесятники творили свій міф Лесі Українки. Основою цього міфу стала категорія героїчного як етична й естетична величина, що визначає моральну цінність вчинків, дій особи задля прогресу, які вимагають особливої віддачі моральних, інтелектуальних, фізичних зусиль, мужності, відваги, самопожертви. Саме таким «культурним героєм» постає Леся Українка в інтерпретації Є. Сверстюка: «В Лесі Українки навіть не було роздоріж і спокус. З непохитною гордістю вона простувала... на вершини чистих і чесних почувань, що ведуть до безкорисливого громадянського подвигу... Вона навіть не заманювала тріумфом слави чи перемоги, а лише обіцянкою повноти життя і краси самого змагання, лише перспективою відчуття внутрішньої свободи і чистоти» [9, с. 194].

Сакральну суть творчості поета Є. Сверстюк вбачає у здатності її слова творити істину в світі релятивізму й напівправди: «Сила Лесі Українки не тільки в мужній боротьбі з собою у хвилини розпачу і знесилля. Сила її – в прокладанні нових шляхів сильного почуття і безкомпромісної думки у світі половинчатості, пристосовництва. Сила її у непохитному протистоянні цій метушні й всепоглинаючій стихії, що нівелювала людей і м'яла їм крила» [9, с. 193–194].

Подібною до культурного героя міфу, найважливіша мета якого – творче перетворення світу, постає Леся Українка і висока місія її слова в інтерпретації критика. Вважаємо, що можна вести мову про трансформацію героїчного міфу у версії Є. Сверстюка. Цей міф як повідомлення, що, за словами Р. Барта, «сильніше своєю інтенцією, ніж буквальним сенсом» [1, с. 91], стає частиною суспільного дискурсу та володіє здатністю впливати і змінювати його. Як зазначає публіцист: «Слово живе має свій чар і силу оживляти, наповнювати духом – в тому сила поезії Лесі Українки. І те відчули на собі різні читачі... Вітер 60-х рр. роздмухував той вогонь» [8, с. 17].

Набагато пізніше, уже в кінці 2000-х, у форматі лекції, прочитаної студентам університету, Є. Сверстюк аналізує структуру авторського міфу Лесі Українки.

Розуміння міфу як універсальної властивості людської свідомості, що визначає та структурує психічне життя особистості письменника, дозволило Євгену Сверстюку вести мову про міфотворчість автора. На його думку, «великі поети творять свій міт, сягаючи правічного коріння землі» [8, с. 9], адже «туга до міту» [8, с. 9], до «поєднання своїх уявлень та переживань із глибинно підсвідомим, що вириває і засвічується в нашій свідомості, в нашій мові у високі хвилини творчості» [8, с. 9], властива кожній людині. Важлива в цьому сенсі теза Е. Б. Тайлора про те, що «міф є історією його авторів, а не персонажів, які виступають його дійовими особами» [10, с. 204]. Нагадає критик і про можливість існування міфу, витвореного реципієнтами: «Однак сам великий поет у народі теж стає мітом» [8, с. 10].

За Є. Сверстюком, структуру міфу Лесі Українки становлять «праобрази», або архетипи, Бога, героя та матері, а в його основу покладене її ім'я. В інтерпретації критика підпис молодішою поетесою перших опублікованих віршів «Леся Українка» був багатозначним: це звучало яскраво, сміливо, гостро й твердо, та основне його значення – «нова українка». Є. Сверстюк наголошує на виразності національного аспекту в імені поетеси, коріння якого у вихованні дітей матір'ю, Оленою Пчілкою, «в активно національному дусі» [8, с. 20]. Вибір імені, що «був упізнаванням на-

креслень долі» [8, с. 20], постає сакральною подією, з якої починається творення «українського міфу, «напоєного кров'ю» хороброго серця» [8, с. 21].

Бог Лесиноного міфу виявляє себе у «животворчій та світлій силі слова» [8, с. 22], яке зорієнтоване на Абсолют. Є. Сверстюк наголошує, що поетеса, дотримуючись євангельського принципу, здійснила свій життєвий вибір – обрала «вузьку дорогу», якою прямують лише мужні й свідомі своєї мети:

*Путь на Голгофу велична тоді,
Коли тямить людина,
Нащо й куди вона йде,
Не прагнучи інших тріумфів... [8, с. 23].*

На думку публіциста, в основі світовідчуття Лесі Українки – християнський ідеалізм, «високий дух та енергія» [8, с. 24] якого відчувається в персонажах «Одержимої», «Руфіна і Прісцілли», «На полі крові», «Адвоката Мартіана».

Архетип матері, яка пильнує «палаючий жертвник, де зберігаються первісні форми, що несуть у собі ідеї всіх творінь» [8, с. 21], у витвореному Лесею Українкою міфі втілюється в образі її матері. Олена Пчілка постає одночасно хранителькою домашнього вогнища і вічних ідей, ідеалом матері, наділеним багатьма позитивними якостями (виховання дітей у душі демократизму, прищеплення любові до праці та почуття національної гідності, турбота про гарну освіту). Проте, як відомо, за Юнгом, архетип матері вміщує в собі не лише світле, а й темне начало. Євген Сверстюк натякає на амбівалентність образу матері в Лесиному міфі: «Особливо глибокі родинні й творчі взаємини Олени Пчілки і Лесі Українки характеризувати важко. Найлегше вихопити зворушливі моменти. Або напружені моменти, що їх вихоплювали радянські «дослідники» – для моделювання ідейної ворожнечі між донькою і матір'ю» [8, с. 26].

Як слушно зазначає Є. Сверстюк, у міфі Лесі Українки дуже чітко вимальовується образ героя, «самого типового героя міфу, що понад усі вартості ставить свободу» [8, с. 27]. Джерела «прометеївського духу» [8, с. 27], що послідовно й наскрізно проходить крізь усю творчість поета, критик шукає в генеалогії роду Косачів і Драгоманових, а також в особливостях виховання дітей у цій родині («делікатна й вразлива дівчина виросла серед природи і на собі не зазнала впливів світу насильства» [8, с. 27]).

За Є. Сверстюком, героїзм постає присутньою ознакою персонажів багатьох її творів. Їх епоха – античність або середньовіччя. А прагнення «не заснути, не піддатися, не скоритися, не продатися, не зневіритися» [8, с. 28] – це мотиви, якими вони керуються. Героїзм у авторському міфі Лесі Українки асоціюється з духом лицарства. Лицар, як зазначає Є. Сверстюк, – «то передусім одважний захисник чеснот та принципів» [8, с. 29]. Середньовіччя, ідеалізм якого був внутрішньо близьким Лесі Українці («Я любила вік лицарства»), постає в її міфі добою «великої європейської християнської культури» [8, с. 29], культу Мадонни і Прекрасної Пані, «безкорисної офірності та готовності платити життям за вірність і любов» [8, с. 29]. Філософія середньовіччя, як наголошує критик, виразно індивідуалістична, «має до діла не з масовістю, а з особистістю» [8, с. 29]. Ця епоха творить тип людини, яка готова «йти проти течії і змагатися за віру та правду» [8, с. 29].

Як слушно зазначає Є. Сверстюк, Леся Українка з дитинства «творила свій національний лицарський міт» [8, с. 17]. Біля веж Луцького замку, серед тих дванадцяти, про яких пізніше напише у поезії «Віче», Леся обрала собі роль героїні – Жанни Д'Арк. У серці майбутньої поетеси «вже був елемент сакральний, дух тієї християнської офірності, яка не потребує винагороди і слави від сильних світу. Вона вже відчувала високі голоси» [8, с. 19].

Подібно до героїні французького міфу Лесея Українка мала свою високу місію: власною творчістю, у духовному вимірі вона «добудовувала... ту середньовічну ланку, якої нам бракує як етичного, морального і естетичного фундаменту» [9, с. 195].

Мала поетеса і лицарський панцир, щоправда, він також існував лише у світі духу:

*Бо такі бувають рани,
Що на них немає ліку,
Окрім панцира твердого* [8, с. 30].

За цими словами «стоїть і особиста драма, і її «тридцятилітня війна з туберкульозом» [8, с. 30]. Відтак лише завдяки «панцирові» – неабиякій мужності й силі духу, біль від ран був перетворений «на блискучу поезію», «без цього не було б міту Лесея Українки» [8, с. 31].

Як відомо, головне завдання міфу – визначати зразки, моделі для певного важливого дійства, міф слугує для ритуалізації повсякденності, даючи людині змогу знайти сенс життя. Важливою функцією міфу є також комунікативна, завдяки якій відбувається передача культурних надбань, національного спадку, здійснюється зв'язок між поколіннями.

Цілком відповідає цим вимогам національний лицарський міф Лесея Українки. Зокрема, Євген Сверстюк вважає, що «слово народжує живий міт, здатний оживати в поколіннях» [8, с. 33]. Рядки: «Як я умру, на світі запалає покинутий вогонь моїх пісень» [8, с. 31] – це пророча візія митця, що усвідомлює високе призначення свого слова. Публіцист вказує на глибокий зв'язок між поетом і його духовними спадкоємцями – борцями за національне визволення. У першій заповіді націоналіста: «Або здобудеш українську державу, або загинеш в боротьбі за неї» Є. Сверстюк чує відгомін Лесиних слів «Або погибель, або перемога» [8, с. 31]. Зразком лицарської честі й офіри для борців за волю ставали рядки про «красу змагання, хоч і без надії» та слова лицаря, що «До землі прибитий списом, Шепотів: Убий – не здамся» [8, с. 33].

Висновки та перспективи. Підсумовуючи, зазначимо, що в основу рецепції творчості Лесея Українки Є. Сверстюком покладено розуміння міфу як іманентно притаманного художньому творові вияву авторської свідомості, як індивідуальної версії міфологічної картини світу, у якій зберігає чинність універсальної архетипної матриці цілісна структура метаміфу.

На нашу думку, в дослідженні заявленої проблеми необхідно розмежувати два аспекти. Перший – це питання витворення й уведення у суспільний дискурс 60-х героїчного міфу Лесея Українки. На протигагу образу, створеному радянською ідеологічною системою, класик літератури у цьому міфі набуває рис культурного героя, здатного не просто змінити акценти літературного дискурсу, а надихнути своїм словом, розбудити оспалих, вказати шлях до свободи. Другий аспект – власне рецепція творчості Лесея Українки у літературно-критичних працях Євгена Сверстюка. Критик розглядає Лесин поетичний доробок, виходячи з тези про те, що «великі поети творять свій міт», свідомо чи несвідомо реактуалізуючи у своїй творчості певний репертуар архетипно-міфологічних структур. Відтак, за Є. Сверстюком, парадигму авторського міфу Лесея Українки становлять архетипи Бога, матері, героя, а основну функцію національного лицарського міфу критик вбачає у його здатності «добудовувати» відсутню в українській історії «середньовічну ланку» та, «оживаючи в поколіннях», ставати зразком у відстоюванні ідеалів свободи, гідності й честі.

1. Барт Р. Мифология / Ролан Барт. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 314 с.
2. Гундорова Т. Проявлення слова: Дискусія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – К. : «Критика», 2009. – 447 с.

3. *Элиаде М.* Аспекты мифа / Мирче Элиаде [пер. с фр. В. Большакова]. – Москва : Академический проект, 2001. – 222 с.
4. *Забужко О.* NOTRE DAME D’UKRAINE: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – Київ, 2007. – 638 с.
5. *Левченко Г. Д.* Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки / Г. Д. Левченко. – К. : Академвидав, 2013. – 332 с.
6. *Мейзерська Т. С.* Проблеми індивідуальної міфології (Т. Г. Шевченко – Леся Українка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури» / Т. С. Мейзерська. – К., 1997. – 42 с.
7. *Полищук Я.* Міфологічний горизонт українського модернізму : моногр. / Ярослав Полищук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2002. – Вид. 2. – 392 с.
8. *Сверстюк Є.* Міт Лесі Українки / Євген Сверстюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 33 с.
9. *Сверстюк Є.* Я любила вік лицарства // Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К. : Знання, 1993. – 256 с.
10. *Тайлор Э. Б.* Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – Москва : Изд-во полит. литературы, 1989. – 576 с.
11. *Юнг К. Г.* Душа и Миф. Шесть архетипов / К. Г. Юнг. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
12. *Юнг К. Г.* Психологические типы / К. Г. Юнг. – Москва : Университетская книга, АСТ, 1996. – 714 с.

UDC 007 : 821.161 – 4.09

Reception of the creativity of Lesia Ukrainka in journalism of Yevhen Sverstyuk

Lyudmila Zhvania, PhD (Philology),

Lesia Ukrainka Eastern European National University, 13, Volya Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine; email: zhvania@ukr.net

The problem of perception of the creativity of Lesia Ukrainka by the journalist, literary critic and dissident Yevhen Sverstyuk is examined in this article. Yevhen Sverstyuk has analysed the structure of myth of Lesia Ukrainka. The critics of the sixties have created a heroic myth of Lesia Ukrainka. This myth was an opposed one to the ideological myth of the Soviet system. The main function of this myth is its ability to fulfill the function of a communicative system, which focuses on the heroic potential. This myth about Lesia Ukrainka unites generations and became a model, upholding the ideals of freedom, dignity and honor.

Key words: *myth, archetype, communicative system message, Lesia Ukrainka, Sverstyuk.*

Рецепція творчества Лесі Українки в публіцистике Е. Сверстюка

Жванія Людмила

В статье исследуется проблема восприятия творчества Лесы Украинки публицистом, литературным критиком, диссидентом Евгением Сверстюком. Осуществляется анализ структуры авторского мифа Лесы Украинки в версии Евгения Сверстюка. Приводятся доводы для обоснования тезиса о том, что критики-шестидесятники творили свой героический миф Лесы Украинки в противовес идеологизированному образу классика по версии советского литературоведения. Основной функцией этого мифа есть его способность быть коммуникативной системой, сообщением, в котором сконцентрирован героический потенциал прошлого, обращенным к будущим поколениям.

Ключевые слова: *миф, архетип, коммуникативная система, сообщение, Леся Українка, Сверстюк.*

1. *Bart R.* Mifology / Rolan Bart. – М. : Izd-vo im. Sabashnikovykh, 1996. – 314 p.
2. *Hundorova T.* ProPhenomenon of the word: discussion of the early Ukrainian modernism / Tamara Hundorova. – К. : «Krytyka», 2009. – 447 p.
3. *Eliade M.* Aspects of myth / Mircea Eliade [trans. by V. Bolshakova]. – М. : Akademicheskij proekt, 2001. – 222 p.
4. *Zabuzhko O.* NOTRE DAME D’UKRAINE: Ukrainka in the conflict of mythology/ Oksna Zabuzhko. – Kyiv, 2007. – 638 p.
5. *Levchenko H. D.* Myth against history: Semiosphere of the lyrics of Lesia Ukrainka / H. D. Levchenko. – К. : «Akademvydav», 2013. – 332 p.

6. *Meizerska T. S.* Problems of the individual mythology: (Т. Шевченко – Lesia Ukrainka) : avtoref.na zdobuttya nauk.stupenya d-ra filol.nauk : spez. 10.01.01 «Ukrainska literatura»; 10.01.06 «Teoria literatury» / T. Meizerska. – K., 1997. – 42 p.

7. *Polishchuk Ya.* Mythodological horizon of the Ukrainian modernism : monogr. / Yaroslav Polishchuk. – Ivano-Frankivsk : Lileia – NV, 2002. – Vud. 2 – 392 p.

8. *Sverstiuk Ye.* Myth of Lesia Ukrainka / Ye. Sverstiuk. – Lutsk : «Vezha» VNU im. Lesi Ukrainky, 2008. – 33p.

9. *Sverstiuk Ye.* I loved the time of knighthood / Ye. Sverstiuk // Bludni syny Ukrainy. – K. : Znannia, 1993. – 256 p.

10. *Tylor E. B.* Primordial culture / E. B. Tylor. – M., «Izdatelstvo politicheskoy literatury», 1989. – 576 p.

11. *Jung K. G.* Soul and myth. Six architypes / K. G. Jung. – K. : Gosudarstvennaja biblioteka Ukrainy dlja junoshestva, 1996. – 714 p.

12. *Jung K. G.* Psychological types / K. G. Jung. – Universitetskaja kniga, ATS, 1996. – 714 p.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2016.